

TERMINÀLIA parla amb...

Joaquim Rafel i Fontanals, director de les Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica de l'IEC

Joaquim Rafel i Fontanals (Barcelona, 1943)

Doctor en filologia romànica per la Universitat de Barcelona, on ha exercit de professor més de quaranta anys. L'any 1984 ingressà a l'Institut d'Estudis Catalans com a membre numerari, del qual fou secretari general (1992-1998). Actualment, a la Secció Filològica, dirigeix les Oficines Lexicogràfiques i forma part de la Comissió de

Lexicografia i del grup de treball del nou diccionari normatiu. Dirigeix també el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (CTILC). Ha treballat en fonologia i en dialectologia, i ha esdevingut una referència en el món de la lexicografia per la seva implicació en tants projectes lexicogràfics institucionals.

Quan es va originar el vostre interès per la lexicografia i pel lèxic?

No sé si és gaire habitual que una entrevista comenci interrogant l'entrevistat sobre una qüestió que ell no s'havia plantejat mai. En efecte, mai no m'he demanat a mi mateix quan es va originar el meu interès per la lexicografia i el lèxic. Ara, en intentar retrocedir mentalment en el temps per mirar de trobar una resposta a aquesta pregunta, m'adono d'una constatació prèvia: sí que deu ésser veritat que he tingut i tinc «interès per la lexicografia i el lèxic», perquè fa aproximadament cinquanta anys que em dedico d'una manera o una altra a aquests aspectes de la llengua.

No crec que la meua dedicació a les enquestes de l'*Atles lingüístic del domini català* (del 1968 al 1976) hagin estat l'origen de la meua dedicació al lèxic i a la lexicografia. Les enquestes, fetes en cinquanta-sis poblacions repartides per tot el domini lingüístic continental, em

serviren per a tenir una experiència directa, just acabada la carrera, de la diversitat lingüística, sobretot en el camp de la fonètica i del lèxic, que són els aspectes de què s'ocupa preferentment aquesta obra. De fet, a l'hora de triar el tema de la meua tesi doctoral em vaig decantar per la fonologia i així vaig dur a terme un estudi fonològic a partir d'enquestes fetes per mi en totes les poblacions de la comarca del Matarranya i en algunes de veïnes. Val a dir, però, que posteriorment vaig treballar sobre les estructures lèxiques en aquesta mateixa àrea. La meua dedicació professional al lèxic, però, ha estat probablement condicionada pel fet que la meua docència universitària ha estat sempre en el terreny de la fonologia d'una banda i en el del lèxic de l'altra.

El meu ingrés a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans es produí l'octubre de 1984, però més d'un any abans l'Institut m'havia encarregat un estudi que donà lloc a un document titu-

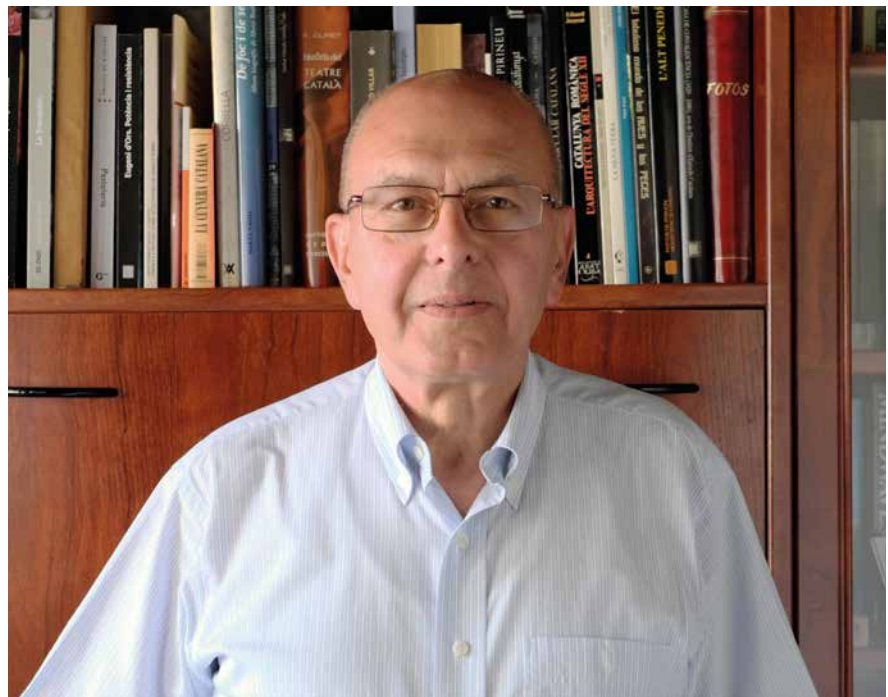
lat «Informe sobre l'aplicació de la informàtica a la confecció d'un diccionari del català contemporani i sobre els recursos necessaris». Jo aleshores era el director d'un programa de recerca de la Universitat de Barcelona anomenat «Prospecció automatitzada de textos catalans», que agrupava professors de diversos departaments, i que tenia per objectiu conèixer la problemàtica de la informatització de textos amb la finalitat de construir en el futur un corpus textual informatitzat del català. L'informe fou lliurat a l'Institut el mes de juliol de 1983. Durant el curs 1983-1984 vaig rebre una trucada telefònica de Jordi Carbonell, que desenvolupava aleshores la funció d'adjunt a la Secretaria de la Secció Filològica (el secretari n'era Ramon Aramon). Jordi Carbonell em va comunicar que la Secció Filològica havia pres l'acord de proposar el meu nom al Ple de l'Institut per a ésser nomenat membre de la institució i que, en aquest punt del procés, es requeria la meua conformitat. Ara diré una cosa que

no he comentat mai fora de persones molt pròximes. Vaig contestar que no podia acceptar la proposta: jo no havia pensat mai en la possibilitat d'esdevenir membre d'aquesta insigne institució, i, d'altra banda, tenia constància que hi havia persones amb més mèrits que jo i que, a més, estaven esperant una proposta com aquesta, i podia donar-li els noms. La resposta de Jordi Carbonell fou taxativa. Digué més o menys textualment que no volien satisfer aspiracions de persones, sinó que volien integrar persones que estiguessin disposades a treballar. Així és com vaig ingressar a l'Institut.

Sou l'actual director de les Oficines Lexicogràfiques, ahora que un dels membres més veterans de l'Institut. Heu viscut molts canvis en la manera de treballar la lexicografia a l'IEC?

Quan vaig ingressar a l'Institut, a les reunions de la Secció Filològica assistien com a màxim sis persones: Pere Bohigas, que n'era el president; Ramon Aramon, que n'era el secretari; Joan Bastardas; Jordi Carbonell; Joan Veny, i jo mateix. Antoni M. Badia i Margarit, que també n'era membre, no assistí a les reunions fins que deixà d'ésser rector de la Universitat de Barcelona l'any 1986. Francesc de Borja Moll feia temps que no assistia a les reunions per motius de salut i Joan Coromines estava allunyat de l'Institut sembla que per motius personals. L'any següent d'haver-hi ingressat jo, la Secció prengué consciència que gairebé tots els membres que assistíem a les reunions pertanyíem al català central, i promogué l'entrada de persones que representessin el valencià i el mallorquí, i així passaren a formar part de la Secció Antoni Ferrando, Vicent Pitarch, Josep M. Llompart i Joan Miralles.

La Secció Filològica no havia fet cap pla per a complir el seu objectiu fonamental, que era publicar el diccionari normatiu institucional. Hi havia el *Diccionari general de la llengua*

Font: arxiu personal

catalana de Pompeu Fabra, al qual la Secció atorgava caràcter normatiu, però tenia més de cinquanta anys i les seves edicions estaven sota el control d'una editorial privada.

La Secció havia anat aprovant, a partir de 1962, una sèrie més aviat reduïda de mots nous, que divulgava per diversos mitjans semiclandestins. L'any 1966 es publicà la quarta edició del diccionari Fabra corregida i augmentada, a càrrec de Josep Miracle, promoguda per l'editorial i acceptada per la Secció Filològica, probablement a contracor. Es posà com a condició que el consultor del diccionari pogués distingir allò que era producte de l'ampliació o la modificació, i que es diferenciés clarament, amb la senyalització adequada, allò que procedia de la Secció d'allò que hi incorporà Miracle pel seu compte (les entrades i les accepcions que algun membre de la Secció anomenava irònicament *miraculoses*). En edicions posteriors s'incorporà al diccionari un apèndix amb les innovacions que la Secció havia anat aprovant. Aquesta era la situació una mica sorprenent del diccionari quan jo vaig ingressar a la casa.

Recordo que, en una de les primeres reunions de la Secció a què vaig

assistir, vaig aportar una llarga llista de mots de lèxic comú que feia molt estrany que no fossin al diccionari i que considerava urgent que s'hi poguessin incorporar; a més, vaig suggerir que l'Institut fes seu el *Diccionari general de la llengua catalana*, que havia estat elaborat amb els materials de l'Institut, i el publicqués revisat i amb notables noves incorporacions. Aquesta proposta fou considerada massa agosarada i segurament tenien raó els qui pensaven això, perquè en aquells moments hi havia en curs un litigi per plagi del diccionari Fabra promogut per l'editorial Edhasa, que l'estava editant i reeditant des de 1932, contra la Fundació Enciclopèdia Catalana i l'editorial Enciclopèdia Catalana, SA, per haver inclòs íntegrament aquest diccionari en les obres *Gran enciclopèdia catalana* i *Diccionari de la llengua catalana*.

Mentrestant, l'activitat lexicogràfica de la Secció Filològica consistia en la discussió de nous mots a partir d'uns fitxers que custodiava el secretari. Es debatia sobre la primera fitxa i, després del debat, s'hi feia una creu si el dictamen era favorable i es posava al final del fitxer; la decisió definitiva es prenia quan la fitxa que tocava

tenia ja tres creus, o sigui, que s'havia discutit i acceptat ja tres vegades la proposta. Entre una vegada i l'altra podia passar molt de temps.

Un canvi molt destacat es produïa amb l'aprovació d'uns nous estatuts de l'IEC l'any 1989. Aquests nous estatuts modifiquen l'estructura de la institució: estableixen un Consell Permanent que governa l'Institut per delegació del Ple, s'estableix un període de duració dels càrrecs electes, el secretari general deixa d'ésser un càrrec vitalici, i el que més ens interessa és que el nombre de membres per Secció s'amplia fins a vint-i-un membres numeraris, amb la particularitat molt important que en complir els setanta anys els membres numeraris passen a la condició de membres emèrits, la qual cosa significa que conserven tots els drets, però no estan subjectes a les obligacions i, així, alliberen una plaça de numerari que pot ésser ocupada per una persona més jove. Aquest és un fet molt important que alterarà profundament la vida de l'Institut en general i la de la Secció Filològica en particular, fins al punt que el president de l'Institut, Emili Giralt, en el pròleg de la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC), l'any 1995, afirma: «Avui se'ns fa evident que sense la reforma dels Estatuts que l'Institut aprovà el 1989 aquest diccionari no s'hauria publicat.»

A partir del moment de l'aprovació dels nous estatuts es convocaren eleccions i fou elegit president de la Secció Antoni M. Badia. Aquell mateix any ingressaren a la Secció nous membres (M. Teresa Cabré, Isidor Marí, Lluís B. Polanco i Josep Roca-Pons), i en els anys successius, fins a 1993, foren nou més els membres ingressats, amb la qual cosa s'obtenia ja una massa crítica suficient per a la tasca immediata que s'escometé: l'elaboració i l'edició del *Diccionari de la llengua catalana*.

A les reunions de la Secció es feu aleshores evident la necessitat que

l'Institut publicqués el seu propi diccionari, amb la qual cosa es compliria el mandat originari, que fixa la realització del diccionari de la llengua com la seva missió fonamental. Sovint es debatia sobre la base de partir del diccionari de Fabra, que fins aleshores era considerat el diccionari normatiu tot i no ésser una publicació institucional; però sempre solien aparèixer dubtes sobre aquesta possibilitat a causa de la incertesa sobre la situació de la propietat intel·lectual de l'obra. Recordem que justament aquells anys estava en marxa el judici a què m'he referit fa un moment, que enfrontava Edhasa i Enciclopèdia Catalana, al qual s'havien afegit les filles de Fabra com a demandants. Es produïren sentències, recursos i contrasentències, que ara no és el moment de detallar. Entre altres coses, sabem, a partir de la documentació judicial, que el diccionari havia passat en un moment determinat a domini públic per negligència culpable de l'editor, fins que les filles de Fabra promogueren la reversió del domini públic al seu favor. Sense entrar en detalls, només diré que tot aquest afer tingué un desenllaç sobtat i inesperat: el juliol de 1991 se signa un document notarial en virtut del qual l'Institut d'Estudis Catalans passa a detenir la propietat intel·lectual de tota l'obra de Fabra i subroga els compromisos adquirits amb les filles de Fabra per Edhasa i per Enciclopèdia Catalana.

Això resolva la qüestió legal, però la Secció continuava debatent sobre què havia de fer per a produir el diccionari normatiu que la societat esperava, mentre la necessitat de disposar d'un diccionari actualitzat es feia cada vegada més patent, fins al punt que des de la Generalitat de Catalunya, que havia tingut un paper destacat en l'afer de la transferència dels drets de l'obra de Fabra a l'Institut, s'instà el president de l'Institut a prendre les mesures adequades perquè es pogués disposar d'un diccionari oficial en el termini més breu pos-

sible. El president de l'Institut, al seu torn, en el curs d'una reunió del Consell Permanent (octubre de 1992), requerí al president de la Secció Filològica que presentés de manera urgent un projecte per a la redacció i publicació d'un diccionari normatiu actualitzat en el termini de dos anys. El president de la Secció encarregà aquesta tasca a M. Teresa Cabré, que fou nomenada directora de les Oficines Lexicogràfiques; a mi, que aleshores era secretari general de l'Institut, se'm designà president de la Comissió de Lexicografia. El diccionari sortí a la llum el mes de desembre de 1995. Així es tanca una etapa de l'activitat lexicogràfica de l'Institut.

Heu estat responsable de la segona edició del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC2) —el diccionari normatiu—, del *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (DCC) i d'un diccionari manual que encara actualment el final de l'etapa de redacció. Són tipus de diccionaris ben diferents. Aquesta diversitat es reflecteix en la manera de treballar-hi?

Sí, aquestes tres obres corresponen a tres tipus de diccionaris diferents, tant per la seva concepció com pels seus objectius i per la seva execució.

El primer és un diccionari institucional de caràcter normatiu. És elaborat seguint fidelment els criteris aprovats per la Secció Filològica i conté el lèxic acceptat de manera específica com a normatiu per l'acadèmia, tant des del punt de vista de la representació gràfica com del sentit.

Quan la preparació de la segona edició del diccionari estava ja en marxa, l'any 1999, se'm va encarregar la direcció de les Oficines Lexicogràfiques i la responsabilitat de vetllar perquè la redacció de l'obra seguís el ritme adequat i complís estrictament els acords adoptats per la Secció. Les directrius les establí la Secció. És en aquest sentit que en aquest cas no sé si és escaient el

nom de director del diccionari que se m'atribueix. La meua funció fou la de respondre davant la Secció Filològica de la realització dels treballs segons els seus dissenys, mitjançant els informes periòdics que presentava a cada una de les reunions mensuals de l'òrgan col·legiat. Cal tenir present que ni la primera edició del DIEC ni la segona no són diccionaris elaborats de bell nou, sinó que són la reelaboració i la compleció de diccionaris preexistents: la primera edició es basa en el diccionari Fabra, que conté íntegrament, i la segona es basa en la primera.

Tant en l'una com en l'altra s'hi incorporaren un nombre important d'unitats lèxiques noves i s'hi aplicaren una sèrie de criteris encaminats en general a una major sistematització de l'obra, mantenint, però, com a base el text del *Diccionari general*, que havia arribat a assolir un gran prestigi social. Això ja s'especificava en el projecte presentat al Consell Permanent de l'Institut l'octubre de 1992 per a la primera edició, en què es diu que el nou diccionari «ha de ser una actualització i regularització del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra».

En canvi, el diccionari descriptiu suposa tota una novetat, oi?

Sí, el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, que jo he dirigit, és una obra completament diferent. Si he de resumir les seves característiques fonamentals en poques paraules, diré que, per contrast amb el DIEC, a) no es fonamenta en cap diccionari anterior, sinó que és una obra construïda sobre unes noves bases; b) la seva font exclusiva és el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, que conté textos escrits entre 1833 i 1988, amb una extensió total de més de cinquanta milions de mots, i c) no té caràcter prescriptiu, sinó que conté les unitats lèxiques que apareixen en el corpus independentment del fet que pertanyin o no al repertori acceptat com a normatiu.

L'elaboració d'un diccionari d'aquestes característiques per part d'una acadèmia de la llengua es justifica per la creença que un millor coneixement de la realitat de la llengua pot contribuir a prendre unes decisions normatives més ben fonamentades; en el cas de l'Institut d'Estudis Catalans, aquesta justificació és doble, perquè entre les seves missions estatutàries té no solament l'establiment de la normativa lingüística, sinó també «ocupar-se de l'estudi de la llengua».

D'altra banda, aquest diccionari s'aparta en molts aspectes dels diccionaris corrents elaborats per al gran públic; sense pretendre ésser un diccionari teòric, comparteix

La major part dels diccionaris generals solen tenir al voltant d'un 40 % de termes especialitzats

amb aquest tipus d'obres alguna de les seves característiques: no té un caràcter pragmàtic ni una finalitat pedagògica, la seva realització pretén el màxim rigor científic a partir de l'anàlisi sistemàtica dels contextos en què apareixen les diferents unitats lèxiques, la seva formulació aspira a un alt grau d'explicitud i utilitza una certa formalització en el llenguatge i en la presentació. Com a conseqüència, els seus usuaris ideals són els professionals de la llengua; no pretén, però, adreçar-se només als especialistes, sinó que, a més d'ésser útil per a ells, intenta estar a l'abast de qualsevol usuari mitjanament culte interessat en els problemes de la llengua; pretén, en suma, presentar el contingut del diccionari combinant el rigor en el tractament de la informació amb la claredat expositiva i amb la facilitat d'interpretació. Actualment, finalitzada la redacció sistemàtica de l'obra, el diccionari consta de 110.000 articles i està a

disposició pública en versió electrònica en el web de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquesta aplicació informàtica permet l'accés al diccionari amb diferents criteris: a més de la consulta puntual d'articles a partir de l'entrada, que és la consulta convencional, permet la recuperació d'informacions diverses a partir dels diferents elements estructurals de l'obra (definicions, patrons sintàctics, locucions, derivats, variants i informació complementària).

Quina mena de diccionari és el manual que esteu acabant?

La darrera obra que també ha estat sota la meua responsabilitat és una segona edició del *Diccionari manual de la llengua catalana*, que havia publicat l'Institut l'any 2001. Després de la publicació de la primera edició del DIEC l'any 1995, hom tingué la percepció que aquest diccionari contenia molt més que no el lèxic comú, amb un escriure de terminologia especialitzada, que s'havia considerat ineludible en un diccionari normatiu de caràcter general, i que, en canvi, no cobria certes necessitats elementals del parlant comú o del qui està fent l'aprenentatge de la llengua; com a conseqüència, fou concebut un nou diccionari que havia de donar satisfacció a aquestes necessitats. Aquesta obra és una versió abreujada del diccionari normatiu pel que fa al nombre d'entrades i d'accepcions (evita les entrades o les accepcions massa especialitzades o aquelles caigudes en desús); d'altra banda, reelabora moltes definicions, sigui per adaptar-les a criteris lexicogràfics prèviament establerts, sigui per millorar-les, completar-les o fer-ne una redacció més planera. I encara incorpora una sèrie d'elements que són nous en relació amb el DIEC, alguns dels quals podem considerar que tenen un caràcter innovador i d'altres tenen la funció d'orientar millor l'usuari.

L'elaboració d'una segona edició d'aquest diccionari fou un dels compromisos que havia contret

Sessió en memòria d'Antoni M. Badia i Margarit (IEC, 12/11/2015)

l'Institut amb la signatura d'un contracte programa amb la Generalitat de Catalunya. L'any 2006 es prengué consciència que aquest projecte no s'havia posat en marxa i ni tan sols se n'havia determinat la naturalesa. Aleshores, semblà que, tenint en compte que el *Diccionari manual*, en la seva primera edició, havia representat en alguns aspectes un cert avenç metodològic respecte del DIEC, es podia fer un pas més en la innovació metodològica, seguint les tendències actuals en la descripció del lèxic i aprofitant en part l'experiència adquirida en la redacció del *Diccionari descriptiu*.

A part de mantenir en línies generals les innovacions de la primera edició i d'aplicar-les més sistemàticament, alguns dels criteris més rellevants d'aquesta segona edició són resumidament: la distribució de la informació en articles, basada en criteris estrictament formals; l'adequació de les categories i subcategories lèxiques a les establertes en la nova gramàtica de l'Institut; la incorporació d'informació específica sobre la combinatòria lèxi-

ca; l'ordenació de les accepcions segons criteris d'ús; l'agrupació de les locucions classificades per ordre alfabètic en una secció pròpia dins l'article que els correspon, i la incorporació de comentaris per a orientar l'usuari sobre restriccions diatòpiques o de registre o sobre peculiaritats de caràcter morfològic o sintàctic, seguint els criteris dels acords presos per la Secció Filològica que caldrà aplicar en el futur en els treballs normatius.

Una de les característiques del *Diccionari manual* és que, tot i ésser un diccionari diferent del diccionari normatiu —no solament per la seva extensió i per la seva finalitat, sinó també pel seu contingut i la seva estructura— no s'ha d'apartar de la normativa lèxica establerta. Com és sabut, la normativa establerta és explícita en certs aspectes, però no ho és en altres i això fa que els redactors hagin plantejat qüestions o dubtes, que en la major part de casos es refereixen als límits de la normativa, i que calia resoldre. D'altra banda, en el text del diccionari normatiu (en les definicions

o en els exemples) es troben mots usats en sentits o en construccions sintàctiques que no són descrits en els articles corresponents del mateix diccionari. L'anàlisi d'aquesta problemàtica, que encara no s'ha tancat, ha originat ja alguns canvis en el diccionari normatiu.

Com a conclusió, podem dir que la segona edició del *Diccionari manual*, igual que la primera, és una obra molt més reduïda que el DIEC2 pel que fa al nombre d'unitats lèxiques tractades (a grans trets, aproximadament la meitat o menys), però, a conseqüència d'una descripció més detallada i completa del lèxic, el text del diccionari és bastant més extens que el de la primera edició, tot i que en aquesta ja es va practicar en molts casos una moderada amplificació del text del DIEC. La redacció d'aquest diccionari s'ha acabat recentment i, després d'una sèrie de revisions i de la construcció de la interfície d'accés corresponent, serà posada a disposició del públic.

En aquest número de TERMINÀLIA ens interessem pel tema de la presen-

cia de la terminologia dins dels diccionaris de llengua general. S'ha dit que el diccionari Fabra (DGLC) era un diccionari amb força terminologia si tenim en compte l'època de la redacció. Hi esteu d'acord?

És evident que el diccionari Fabra conté un nombre important de mots pertanyents al vocabulari especialitzat de caràcter científic o tècnic, però això no ha de sorprendre gaire, perquè és una tendència general en la lexicografia que els diccionaris generals de llengua solen incloure un percentatge important de termes especialitzats, a més dels que formen part del lèxic que anome-

és més precisa o més completa en Fabra, i això no ens ha de sorprendre, perquè Fabra, segons ell mateix diu, comptà amb l'assessorament de diversos especialistes de les altres seccions de l'Institut, i ell mateix era enginyer químic. Vegem el que pensava Fabra sobre el paper dels especialistes en una frase del pròleg que redactà per al *Diccionari de medicina* publicat sota la direcció de Manuel Corachan l'any 1936 (i començat a publicar en fascicles el 1932): «la col·laboració dels metges és indispensable al lexicògraf, perquè solament amb aquests és possible donar-ne definicions exactes». S'entén que això podríem aplicar-ho a altres professionals per al lèxic de les diferents àrees d'especialitat.

El 50 % de les accepcions del DIEC2 estan associades a una, o més d'una, àrea d'especialitat

nem comú. Algunes prospeccions que s'han fet sobre diccionaris d'altres llengües, especialment el francès i l'anglès, estimen que la major part dels diccionaris generals solen tenir al voltant d'un 40 % de mots que pertanyen a aquesta categoria, i que la presència del lèxic especialitzat en aquests diccionaris augmenta amb el pas del temps. De tota manera, a l'hora de fer avaluacions hem de tenir present que els límits entre allò que es considera un terme d'especialitat i un mot pertanyent al lèxic comú té una zona d'intersecció més o menys important.

En català tenim el diccionari *Pal·las*, d'Emili Vallès, que fou publicat l'any 1927, poc abans que el diccionari Fabra. D'una prospecció feta a partir d'un cert nombre de termes especialitzats del diccionari Fabra, pertanyents a diferents graus d'especialització, s'observa que el 70 % d'aquests termes apareixen també en el primer. En alguns casos, la diferència afecta la definició, que

I en el DIEC2, quina presència hi té la terminologia?

Podríem començar dient que el DIEC2 és bastant generós pel que fa a les unitats lèxiques que pertanyen a una o més àrees d'especialitat; és a dir, conté bastant terminologia. Des del punt de vista numèric, podem dir que el 50 % de les accepcions del diccionari estan associades a una, o més d'una, àrea d'especialitat. Cal tenir present que en alguns casos no és obvi si una accepció determinada ha d'ésser associada o no a una àrea d'especialitat; ja he dit abans que els límits entre allò que anomenem *lèxic comú* i el lèxic especialitzat són imprecisos, i, de fet, en alguns casos s'ha optat per assignar a una accepció la marca d'especialitat i la de lèxic comú. En posaré només dos exemples: els articles *calze* i *cor*. L'article *calze* té una accepció marcada com a lèxic comú i religió, una altra com a lèxic comú i botànica, una altra només com a arqueologia i una altra només com a medicina. En l'article *cor*, que és molt més complex, l'accepció més general està marcada com a lèxic comú, però també com a medicina i zoologia; hi ha sis accepcions marcades exclusivament com a lèxic comú, i fins a

vuit accepcions més amb marques d'especialitat (genealogia i heràldica, jocs i esports, indústria tèxtil, ciència forestal, botànica i indústries de la fusta); a més, hi ha tres locucions que també tenen assignada àrea d'especialitat (zoologia invertebrats, agricultura i botànica, i obres públiques).

Quins són els criteris que es van emprar per a seleccionar la terminologia del DIEC2 l'any 2007?

És evident que els criteris per a la incorporació del lèxic d'especialitat en el diccionari no poden ésser arbitraris o intuïtius; per això, a l'hora

La qüestió de la definició de la terminologia en un diccionari general és de difícil solució

de decidir quins termes s'hi incorporaven, s'establiren una sèrie de condicions. Es prenia en consideració el nivell de representació que tenia l'àrea en qüestió en el diccionari, si el terme proposat estava documentat en altres fonts lexicogràfiques, si corresponia a un nivell d'especialització alt, mitjà o baix, si es tractava d'un mot genuí o no, o si estava ben format en el cas dels neologismes, i algun altre. En el cas dels aminoàcids, per exemple, se'n van incloure vint-i-sis al diccionari, els anomenats essencials (aquells que l'organisme no sintetitza i, per tant, han d'ésser-hi incorporats amb l'alimentació) i alguns dels proteics no essencials que tenen una funció important en la formació de les proteïnes.

Una altra qüestió important és que la tasca realitzada amb el lèxic d'especialitat no es limità a l'ampliació de la nomenclatura, és a dir, a la incorporació de mots nous, sinó que se sotmeteren a la considera-

ció dels especialistes les definicions dels termes que ja figuraven en el diccionari Fabra a fi de veure si les definicions havien d'ésser actualitzades, o bé si s'hi havien d'afegir noves accepcions. Només posaré un exemple d'un cas ben extrem, el de *virus*; aquest terme apareix ja al diccionari de Labèrnia (1840) definit de la manera següent: «Posterna, mal humor»; el diccionari Fabra el defineix com «Metzina que conté l'agent excitador d'una malaltia infecciosa, per mitjà del qual la malaltia és comunicada o transmesa. El *virus de la verola*. Inocular el *virus de la vacuna*. | Humor maligne. | Fig. Malignitat.» Al DIEC2, amb mínimes diferències respecte al DIEC1, l'article és molt més complex:

1 m. [LC] [BI] [MD] Individu d'un grup d'agents infecciosos submicroscòpics, històricament units pel fet de no poder ésser retenguts per filtres bacterians, paràsits endocel·lulars obligats de plantes, animals i bacteris, que consta d'un nucli central constituït per àcid desoxiribonucleic o per àcid ribonucleic i envoltat per una coberta proteica o càpsida. El *virus de la verola*. Inocular el *virus de la vacuna*.

1 2 [BI] [MD] **virus DNA** Virus constituït per àcid desoxiribonucleic.

1 3 [BI] [MD] **virus RNA** Virus constituït per àcid ribonucleic.

2 m. [LC] [MD] Humor orgànic patològic, especialment el pus.

3 m. [LC] Cosa molt nociva o maligna. El *virus del racisme*.

4 m. [IN] Programa d'ordinador que té capacitat per a reproduir-se i transmetre's independentment de la voluntat de l'usuari, sovint creat amb intencions destructives o il·legals.

Quin és, a parer vostre, el volum idoni de la terminologia en un diccionari general?

La presència més o menys abundosa de lèxic d'especialitat en un diccionari és una qüestió opinable. Si es tracta d'un diccionari comercial promogut per una empresa mercantil, això depèn evidentment del pla editorial; de si es vol fer un diccionari més extens o més reduït, o

de caràcter més o menys enciclopèdic. Si ens limitem a la lexicografia institucional o, més concretament, acadèmica, també hi ha diversitat d'opinions.

Recordo que un conegut lexicògraf francès que va visitar un dia l'Institut, en veure el DIEC, va dir que allò no era un diccionari normatiu d'una acadèmia; hi sobraven tots els termes exclusivament d'especialitat. L'Institut, en canvi, ha optat per ésser relativament generós amb el lèxic especialitzat, en primer lloc, per satisfer la necessitat de l'usuari de conèixer el significat d'un mot desconegut que sent o troba en un text, necessitat que també podria satisfer consultant un diccionari especialitzat, o avui simplement cercant-lo per Internet; però, en segon lloc i sobretot, per donar a l'usuari l'instrument necessari per a usar correctament els termes quan hagi de produir un text en el qual els hagi d'utilitzar. Manuel Corachan, en la introducció del *Diccionari de medicina* (1936), diu «pretenem que el diccionari solucioni tres problemes importants amb els quals topa diàriament el metge català. El primer, escriure els seus treballs, i fer les seves conferències en un català correcte». Això, que potser no és tan necessari per a d'altres llengües, continua essent-ho per al català, que està molt sotmès a pressions i influències foranes.

Quin hauria de ser el paper de la terminologia en un diccionari del segle XXI?

Sobre el paper de la terminologia en els diccionaris del segle XXI, no crec que difereixi fonamentalment del que té en els diccionaris anteriors més que en aquells aspectes que deriven de l'evolució dels diccionaris en general. D'una banda, es pot confirmar la tendència a l'augment del lèxic d'especialitat en els diccionaris a mesura que passa el temps, que ja és una tendència detectada en estudis fets sobre altres llengües; de l'altra, hem d'ésser conscients que, per a cobrir l'objectiu d'ob-

tenir informació sobre el significat d'aquests termes, la tecnologia d'avui ofereix mitjans al marge del diccionari general convencional. Si més no en els diccionaris normatius, es manté, però, l'objectiu de facilitar els instruments per a una correcta utilització de la llengua.

Quina mena de definicions han de dur les entrades terminològiques?

En qualsevol diccionari, en línies generals i sense entrar en detalls, hauríem de fer una distinció d'entrada entre els mots que són susceptibles d'una definició lingüística dels que tenen una definició enciclopèdica. Entre els primers, hi ha la major part de verbs, que són predicatius, i els adjectius i els noms predicatius (*desitjós, odi*); entre els segons, hi ha els noms no predicatius, que són la majoria. La descripció dels primers en un diccionari hauria de comprendre, a més de la categorització lèxica (nom, verb, etc.), i del que entenem més correntment per significat (és a dir, les seves propietats semàntiques), també les seves propietats sintàctiques (és a dir, la seva estructura argumental). En el cas dels segons (*cadira, got, corda*), la definició és pròpiament de caràcter enciclopèdic, perquè, de fet, sol ésser una descripció de la realitat que designen, del seu referent.

En el cas del lèxic d'especialitat, ens trobem que la major part són noms i la major part d'aquests són no predicatius (estudis fets sobre diversos diccionaris han conclòs que, en els diccionaris generals, mentre que en el lèxic comú hi sol haver un 28 % de noms, en el lèxic especialitzat aquest nombre s'eleva al 44 %; d'altra banda, en els diccionaris especialitzats, els noms solen ocupar el 80 % de la nomenclatura). Aquests mots requereixen una definició enciclopèdica. Es dona, a més, la circumstància que en la definició de la major part d'aquests mots, especialment en els de més alt nivell d'especialització, intervenen també mots de caràcter científic o tècnic,

que tenen, al seu torn, una definició també enciclopèdica.

Una definició enciclopèdica com la que fan els experts o una definició adaptada?

La qüestió de la definició de la terminologia en un diccionari general és de difícil solució, perquè s'ha de combinar un cert rigor científic amb la facilitat de comprensió per part de l'usuari potencial del diccionari, i això s'aconsegueix rarament, i el pitjor del cas és que sovint ni es pretén. L'especialista tendeix a fer unes definicions complexes, que solen ésser de difícil interpretació per part de l'usuari comú. Durant l'elaboració del DIEC2 ens vam trobar en situacions bastant compromeses, com la d'un especialista que no volia canviar ni un mot de les seves definicions (que eren detallades descripcions de la cosa en termes tècnics) amb l'argument que, si un alumne seu no li incloïa tots aquells detalls en un examen, el suspèndria.

En alguns casos pot ésser molt difícil reduir a una definició de diccionari els trets que distingeixen una unitat lèxica d'una altra de pròxima. Un especialista en botànica em deïa que hi ha espècies vegetals que només es poden distingir d'altres de pròximes a partir dels resultats de les anàlisis fetes amb un microscopi electrònic, els quals són difícils de traduir a un llenguatge comprensible pel públic no especialitzat.

Hi ha unitats lèxiques que es refereixen a substàncies o productes que tenen alguna utilitat pràctica en la vida corrent dels ciutadans o alguna aplicació en la indústria; si això s'indica, pot ajudar a la comprensió de la definició o a la identificació del referent corresponent. El tractament que en fan els diccionaris és molt divers. El mot *pectina*, per exemple, és definit per Fabra com «Substància neutra que ocorre en molts teixits vegetals i forma amb l'aigua solucions viscoses»; el DIEC1 el defineix de la manera

següent: «Substància neutra pròpia de les parets cel·lulars, formada per àcids poligalacturònics, de cadena llarga, més o menys esterificats amb metanol»; el DIEC2 el defineix de manera semblant, afegint, però la precisió, recuperada de Fabra, que les parets cel·lulars són vegetals, però no es fa cap referència a possibles utilitats d'aquesta substància. En la majoria de diccionaris consultats del castellà, del francès, de l'italià, de l'anglès i del portuguès, es fa constar que la pectina té propietats gelificants o que és utilitzada en l'elaboració de melmelades i geles, o més generalment en la indústria farmacèutica o cosmètica. En altres casos, el DIEC sí que fa referència a possibles utilitats: «*glutamato monosòdic* Additiu alimentari que intensifica el gust, de fórmula $\text{HOOCCH}_2\text{CH}_2\text{CH}(\text{NH}_2)\text{COONa}$, emprat en derivats de la carn, sopes preparades i altres aliments en conserva.»

Una altra qüestió, que no és tinguda generalment en compte, és que potser fora necessari incloure informació sintàctica en aquells termes que tenen propietats predicatives i, en conseqüència, exigeixen uns arguments. Si això ja és necessari en el lèxic comú, encara ho és més en el d'especialitat, que se suposa que és menys conegut per al possible usuari del diccionari. El verb *lixiviar* és definit al DIEC com: «*Sotmetre a una operació de lixiviació.*» Amb això, no sabem res de les propietats del possible subjecte o dels altres arguments que hi poden estar associats (almenys, un objecte). Entre els exemples que tinc a mà trobem: «L'aigua de fusió de la neu lixivava la sal, que desapareix dels horitzons superiors del sòl.» Però aquest verb és poc freqüent; en canvi, és bastant més usat el nom *lixiviació*, que també té una estructura argumental, i el diccionari ens dona molt poca informació sobre els possibles candidats: «Operació d'extracció en què se separa un o més components d'un material sòlid mitjançant un dissolvent adequat.» Aquest mot forma part de frases com: «Així és

evitada la lixiviació de les matèries nutritives per l'acció de l'aigua de la pluja» o «La sosa és, com la potassa, un àlcali que hom extreu per lixiviació de les cendres de les plantes.» Els exemples ens informen sobre l'ús d'aquests termes.

Quin és el tractament de la variació terminològica als diccionaris de l'Institut?

Crec que es pot dir que a l'Institut hi ha hagut sempre sensibilitat per la variació lingüística. Al diccionari Fabra apareixen ja els sinònims *mató*, *recuit* i *brossat* i, més tard, a la tercera edició (1962), entre els mots afegits per la Secció Filològica, apareix *brull*. Durant l'elaboració del DIEC, s'incorporaren al diccionari mots d'àmbit regional suggerits per membres dels diferents territoris.

D'altra banda, en els treballs previs per a establir els criteris per a un nou diccionari s'especifica que, d'acord amb el concepte d'estàndard aplicat per la Secció Filològica en la *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, s'estableix que el diccionari té un caràcter posicional i que té com a objectiu reforçar la unitat de la llengua i aconseguir que tots els parlants s'hi sentin representats; en conseqüència, el cabal lèxic del diccionari ha d'incloure no solament les unitats lèxiques compartides per totes les grans varietats territorials, sinó aquelles que són pròpies només d'una varietat o, fins i tot, aquelles que són pròpies d'àrees més reduïdes; en aquests casos, amb comentaris orientatius de l'ús.

Pel que fa a les unitats terminològiques, també s'especifica que portaran indicació de l'àrea temàtica corresponent i de l'ús en la llengua comuna quan correspongui; a més s'inclouran unitats terminològiques obsoletes convenientment marcades quan calgui. Aquests criteris són els que, de fet, s'han aplicat ja al DIEC, que inclou com a sinònims, per exemple *verola* i *pigota*; *catarro*, *coriza* i *distenta* o *xarampió*

i pallola. Pel que fa a l'obsolescència de la terminologia, és a dir, a la variació cronològica, al DIEC hi ha unes cent cinquanta unitats terminològiques marcades amb l'etiqueta OBS., que en rigor s'aplica a aquells termes que han estat reemplaçats per altres en el llenguatge especialitzat actual, com *espermatozou*, substituït per *espermatozoide*; *acmita*, per *egirina*; *albuminoide*, per *proteïna*; *diastasa*, per *amilasa*; *ferment*, per *enzim*; *hidrat*, per *hidròxid*; *mongolisme*, per *síndrome de Down*; *orictognòsia*, per *mineralogia*; *saturn*, per *plom*; *ut*, per *do* (nota musical); en altres casos, però, és el mateix concepte que ha estat abandonat pels especialistes, sense que hagi estat reemplaçat per cap altre mot, com és del cas de *òvids*, que es defineix com: «Família de mamífers artiodàctils que comprenia els ovins i els caprins», o de *zoòfit*, definit com: «Divisió biològica, en la classificació de Cuvier, que incloïa els cnidaris, els porífers i els briozous actuals, tots ells d'aspecte semblant a una planta». La raó d'incloure aquests mots obsolets en el diccionari és que l'usuari pot trobar-los encara, uns més que altres, en els textos actuals o textos de fa uns quants anys.

Per on preveieu que caminarà la transformació de la lexicografia en les properes dècades?

Alguns dels estudiosos que s'han dedicat a analitzar la situació de la lexicografia en el moment actual solen parlar en el millor dels casos de període de transició o, fins i tot, de crisi d'identitat. Si se'm permet una imatge, és com aquell caminant que ha perdut el camí, però no se n'adona i continua caminant; no arribarà mai al seu destí. Recordo una vegada que un físic de la Catalunya del Nord, explicant-me les vicissituds de la seva vida, em va dir que hi ha moments en què cal *faire le point*, i m'explicà que aquesta és una expressió francesa del vocabulari mariner que s'utilitzava quan un vaixell havia perdut el rumb; *aleshores*, calia aturar el vaixell perquè era

perillós continuar navegant i posar els plànols i la brúixola sobre la taula per a poder orientar-se. Podríem dir que a la lexicografia li convé *faire le point*; per a arribar a bon port, cal seguir una bona direcció, tot i que de vegades el camí pot ser difícil.

La major part dels estudis sobre diccionaris són de caràcter informatiu, descriptiu o interpretatiu, és a dir, intenten explicar les característiques de tal o tal diccionari, a vegades comparant diccionaris entre

Un diccionari imprès és obsolet des de l'endemà mateix de la seva publicació

ells. Són pocs els que, a més d'estudiar allò que s'ha fet, fan propostes per a uns nous i millors diccionaris que apliquin les teories més avançades sobre el lèxic i satisfacin més plenament les necessitats dels usuaris actuals.

Es fa molt difícil dir si la lexicografia podrà sortir de la seva crisi d'identitat i podrà trobar el seu camí en els propers decennis.

Si hagués de resumir molt breument quins em sembla que són els aspectes que haurien de ser tinguts en compte per a l'elaboració de diccionaris que satisfacin les expectatives a què m'he referit, diria que, d'una banda, no poden ignorar-se els avenços fets els darrers anys per la lingüística, especialment en la descripció del lèxic, i, de l'altra, que hem d'ésser conscients de l'extraordinari desenvolupament de la informàtica, que transforma completament els mètodes de treball tradicionals i la mateixa naturalesa de l'obra realitzada: el mateix concepte de diccionari.

En aquest context, perd sentit el diccionari concebut com a llibre imprès, en favor del diccionari

electrònic consultable mitjançant Internet. No hem de confondre un diccionari tradicional consultable per Internet, amb un diccionari electrònic, que és una estructura de dades que pot ésser interrogada des de diferents perspectives. S'ha arribat a afirmar que un diccionari imprès és obsolet des de l'endemà mateix de la seva publicació.

Des del punt de vista dels coneixements lingüístics, hi ha dos aspectes que sembla que no poden deixar d'ésser tinguts en compte. Un és la importància de la sintaxi en la descripció del lèxic, generalment ignorada en la major part de la tradició lexicogràfica, sobre la qual no cal insistir, perquè abans ja m'hi he referit. L'altre és la importància de la combinatòria lèxica, d'acord amb un dels principis cada vegada més clarament assumits per la investigació sobre el lèxic: una de les propietats que caracteritza les unitats lèxiques és la seva preferència per a combinar-se amb certes unitats del sistema amb preferència a d'altres per a activar determinades funcions semàntiques. Si es tenen en compte aquests aspectes, es resol, almenys en part, un dels problemes de la major part dels diccionaris existents, que tenen una funció merament interpretativa o descodificadora, quan en realitat cada vegada és més necessari per a l'usuari que, a més de poder interpretar els missatges, pugui tenir a la seva disposició la informació adequada per a poder produir textos nous.

No puc deixar de fer referència, però, a la dificultat que progressin les innovacions metodològiques en lexicografia, especialment en la lexicografia comercial, que està condicionada per criteris mercantils, però també en la lexicografia institucional, a causa de la pressió de sectors immobiliars dins les mateixes institucions. No podem oblidar tampoc, d'altra banda, que l'elaboració de bell nou d'un diccionari no és una tasca fàcil. Referint-se a la dificultat d'una labor com aquesta, que atribueix a diverses raons, André

Font: Secció Filològica de l'IEC

Reunió de la Secció tinguda a casa de Francesc de B. Moll el 13 d'octubre de 1985. D'esquerra a dreta, hi ha Antoni M. Badia i Margarit, Joan Bastardas, Antoni Ferrando, Vicent Pitarch, Joaquim Rafel, Joan Miralles i Josep M. Llompart.

Clas, un dels col·laboradors del lingüista i lexicògraf rus Igor Mel'čuk, diu que, si els autors de diccionaris tinguessin consciència d'aquestes dificultats, renunciarien a la seva feina abans de començar el treball.

I en el cas dels diccionaris de l'Institut d'Estudis Catalans?

Pel que fa als diccionaris de l'Institut, ja he comentat que el DIEC és un diccionari de base tradicional, que assumeix plenament el diccionari Fabra publicat l'any 1932; en les seves dues edicions n'ha actualitzat el lèxic amb la incorporació de nombrosos elements tant de lèxic comú com de lèxic d'especialitat, i s'hi han aplicat diversos criteris que milloren l'original en molts aspectes. Actualment, la Secció Filològica continua treballant en la incorporació de nous elements lèxics i noves accepcions dels mots que ja conté el diccionari, i també en la modificació d'algunes accepcions que ho requereixen. Totes les innovacions són incorporades periòdicament a

la versió electrònica del diccionari consultable al web de l'Institut.

Paral·lelament a la tasca relacionada amb el diccionari normatiu, com ja he comentat, s'ha elaborat el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* i la segona edició del *Diccionari manual de la llengua catalana*, en els quals s'han aplicat alguns dels criteris innovadors que he exposat.

Com ja he dit també, des de fa temps l'Institut té el projecte d'elaborar un nou diccionari normatiu sobre unes noves bases, seguint els principis de la lexicografia moderna, i en aquests moments s'està avançant d'una manera decidida cap a aquest objectiu amb l'establiment dels criteris que han de guiar-ne l'execució.

En relació amb aquesta qüestió, i com a cloenda, em plau recordar les paraules d'Antoni M. Badia, aleshores president de la Secció Filològica, al final de la seva introducció a la primera edició del DIEC (1995):

«Potser sí, doncs, que un dia, certament encara llunyà, hom podrà pensar en un diccionari de la llengua catalana moderna, elaborat partint d'un conjunt colossal de peces soltes, segons els plantejaments actuals de la lexicografia, amb independència quant als mètodes i sense servituds respecte a una obra anterior, de manera que considerar-se'n hereu no sigui un llast, sinó un honor.»

Sou també autor d'un manual de referència en lexicografia (Editorial UOC, 2005).

Aquest manual de lexicografia fou un encàrrec de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

Se'n publicà una primera versió l'any 2002, com a primera part d'un dels manuals d'aquesta universitat destinats a cobrir una matèria de la llicenciatura (Lexicografia i terminologia). Els devia agradar el que vaig fer i em proposaren de publicar-ho com a llibre independent,

que aparegué el 2005. Si no hagués estat per aquest encàrrec, amb tota probabilitat aquest llibre no existiria; de fet, no em penedeixo d'haver-lo escrit.

Heu fet en lexicografia tot el que volieu fer?

Cada un dels projectes de lexicografia que he promogut, que he dut a terme, en què he participat o que he dirigit té la seva història particular, que, en algun cas, seria llarg d'explicar. D'alguns ja n'he parlat responent a les preguntes d'aquesta enquesta. Recordo especialment el primer d'aquests projectes, el *Diccionari invers amb informació morfològica*,

publicat l'any 1990, en col·laboració amb el col·lega Joan Mascaró, que ens va fer analitzar a fons el *Diccionari general de la llengua catalana*, que vam utilitzar com a font exclusiva. Després vingué el *Diccionari de freqüències* (tres volums entre 1996 i 1998), com un dels primers resultats del *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, i després els altres, de què ja he parlat.

He tingut la sort, al llarg de la vida, de poder emprendre alguns projectes de notable envergadura i, sobretot, de poder-los acabar, cosa que no sempre és possible en les obres de caràcter lexicogràfic. He esmentat en diverses ocasions una frase

del lexicògraf castellà Manuel Seco, que diu: «El cementerio de la lexicografía está lleno de tristes ejemplos de diccionarios frustrados.»

Quan giro la mirada endarrere, com ara, i penso en tots aquests projectes, no puc evitar d'evocar totes les persones que a l'Institut han posat la seva confiança en mi per a tirar-los endavant i en els nombrosos tècnics que, amb la seva participació i gran competència, els han fet possibles.

CONSELL DE REDACCIÓ